

HERALDIKA

Tone Ravnikar

Muzej KC Ivana Napotnika Velenje

GRBI NEKATERIH POMEMBNEJŠIH RODBIN ŠALEŠKE DOLINE

Oblikovanje grbov

Rok Poles

Čas, ki ga živimo, je v mnogočem prevrednotil vrednote, ki so še pred nekaj leti usmerjale naš vsakdanji utrip. Spremembe v družbi in pri posameznikih so pripeljale tudi do prevrednotenja mnogih kulturnih in zgodovinskih norm. V zgodovinopisju se to najbolj odraža z vračanjem h "koreninam", ki "morajo" biti čim starejše. Če se le da vsaj srednjeveške. Srednji vek, ki je bil dolgo odrinjen iz splošnega zanimanja, je danes pravi modni trend. Kaže se v iskanju srednjeveških simbolov (ki naj nanovo označujejo kraj, družbo itd.) in "slovenskosti" v srednjeveški družbi (kar predstavlja posiljevanje neke dobe z izrazi in pojmi, ki so ji povsem tuji), oziroma v iskanju oseb plemiškega stanu, ki so bile "slovenskega rodu", ter nenazadnje z iskanjem novih "označevalnih" datumov, ki zamenjujejo do včeraj slavljene novodobne dogodke.

Pričujoči sestavek naj bo zato razumljen kot predstavitev nekaterih simbolov iz preteklosti, ki so tako ali drugače označevali zgodovino Šaleške doline; kot predstavitev možnih simbolov, ki nam velikokrat pomagajo razvozlati določena, sicer nerešljiva vprašanja iz zgodovine "šaleštva"¹ in bi kot takšni ali nekoliko posodobljeni lahko bili uporabni za različne namene.

V razpravi želimo predstaviti upodobitve¹ grbov nekaterih plemiških rodbin, ki so živele na področju Šaleške doline v srednjem veku, se imenovala po določenih grajskih stavbah v naši dolini oziroma jih večkrat tudi poimenovala. Člani teh rodbin so bili vsaj v nekem obdobju lastniki oz. upravljalci nekaterih večjih ali manjših posesti v dolini. Oblikovalec je imel pred seboj izredno težko nalogo, saj je lahko le pri nekaterih grbih uporabil originalno predlogo, medtem ko je imel pri večini grbov v pomoč le tekstovni opis grba. Zato so nekatere upodobitve narejene kot najverjetnejši približki originala. Pri risanju smo se v kar največji meri držali heraldičnih pravil: kako narisati določeno žival, rastlino ali geometrijski vzorec. Pri tem je potrebno poudariti še naslednje heraldično (grboslovno) pravilo. Praviloma ima dokumentarno heraldično vrednost le opis grba, njegova vsakokratna upodobitev pa je le bolj ali manj uspešna likovna ilustracija opisanega grba. Grbovno opisovanje, ki ga s tujko imenujemo tudi blazoniranje, pomeni čim krajši in nedvoumni opis grba, ki v vsakem kulturnem jeziku kjerkoli na svetu omogoča pravilno upodobitev.

Osnovna literatura, ki sva jo uporabila z oblikovalcem, je knjiga graškega arhivarja in velikega poznavalca štajerske heraldike Josefa Kraßlerja, *Steierischer Wappenschlüssel*, ki je izšla leta 1968 v Gradcu. Knjiga predstavlja neke vrste nadaljevanje zbirke grbov štajerskih rodbin, ki jo je v Gradcu že v 16. stoletju izdal Zacharias Bartsch. To je najstarejši znani poskus upodobitve grbov štajerskih plemiških rodbin in še danes predstavlja osnovno literaturo za proučevanje štajerske heraldike.

Preden se posvetimo upodobitvam grbov, si pogledjmo še nekaj najosnovnejših značilnosti in pravil, ki jih je pri proučevanju, upodabljanju in opisovanju (ter kreiranju novih grbov) potrebno upoštevati tudi danes.

¹ Besedo "šaleštvo" uporabljam v smislu, ki ga v svojih domoznanskih razpravah utemeljuje Ivo Stropnik.

^{*} Računalniško oblikovanje grbov je delo Roka Poleša, študenta arhitekture. Za pomoč se mu najiskrenejše zahvaljujem.

Ponosni vojščaki so se že "od nekdaj" krasili z okrasjem, ki jih je tako ali drugače ločevalo od ostalih. Tako imamo že v Homerjevi *Iliadi* ohranjen opis Ahilovega ščita. Tako okrašeno orožje, zlasti pa ščite poznamo pri rimski vojski ter ravno tako pri vzhodnih, islamskih civilizacijah. Toda grbi v najkompleksnejšem pomenu besede se pojavijo šele v 12. stoletju. Sto let kasneje je uporaba grbov pri plemiškem razredu že običajna in takorekoč obvezna. Kaj pa pomeni izraz "grbi v najkompleksnejšem pomenu besede", oz. katere so glavne in determinirajoče značilnosti grba? Glavne značilnosti bi lahko povzeli v petih točkah.

1. Grb je barvni emblem.
2. Uporabljene barve so močne (izrazite) in jih je dovoljenih le nekaj.
3. Slike so geometrične ali zelo stilizirane; relief se ne uporablja, oz. je lahko zgolj nakazan.
4. Grbi se praviloma uporabljajo na viteškem ščitu, kar jim daje tudi obliko.
5. Grbi so dedno prenosljivi ter povezani bodisi z značilnostmi dežele ali družine.

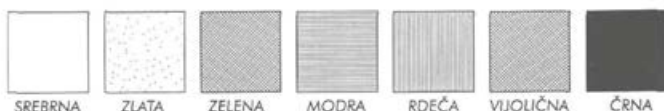
Uporaba grbov se je zelo hitro razširila na višji razred srednjeveške družbe (kamor poleg plemstva štejejo še višjo duhovščino) in kmalu tudi na mesta. Mesta in posamezni bogatejši meščani so tako dobili svoje grbe.

O razvoju grbov in zgodovinskih ter ekonomskih okoliščinah, ki so določale in usmerjale življenje grbov, ter o razvoju prava, ki se je razvijalo vzporedno z uvajanjem grbov kot vse pomembnejših označevalnih elementov družbe, bi seveda lahko spregovorili na dolgo in široko, vendar se bomo omejili le na predstavitev konkretnih, "naših" grbov.

Podčrtajmo le še eno zelo pomembno pravilo. V heraldiki poznamo zelo omejeno število dovoljenih barv. To sta dve *kovini*, zlata in srebrna, ter rdeča, modra, črna in zelena barva. Barve morajo biti močne, se pravi zelo izrazite. Zelo pomembna barva je črna, saj mora biti z njo očrtana vsaka podoba na polju ščita

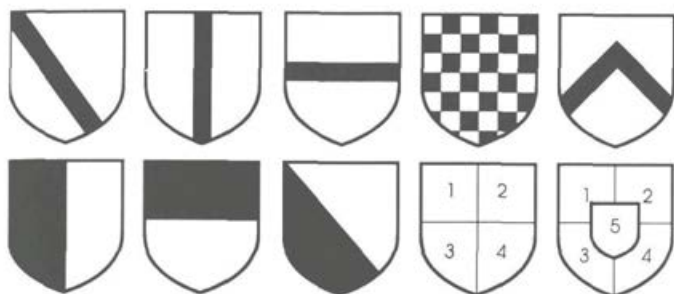
(dve barvi na grbu mora vedno ločevati črna črta). Kovini označujemo z belo in rumeno barvo. Heraldično pravilo določa, da se morata v enem polju menjavati barva in kovina, tako da ne pride kovina na kovino ali barva na barvo, vendar je bilo to pravilo čestokrat prekršeno.

Glede na to, da zaradi finančnih omejitev v pričujoči publikaciji grbov ni bilo mogoče natisniti v barvah, smo za označevanje barv posameznih polj oziroma delov uporabili šrafure, ki so v heraldiki zapovedane za določene barve. Tam, kjer barv ni bilo mogoče določiti, smo grb pustili nešrafiran.

Grb je lahko enopolen ali večpolen (običajno do pet polj). Grbovna plošča je lahko razdeljena po dolžini (uporabljali bomo izraz *razdeljen*), višini (uporabljali bomo izraz *razklan*) ali s stranskim rezom. Grb lahko loči na dve polovici *bruno* (dve vodoravni, vzporedni črti, ki običajno po sredi grba tvorita "bruno"). Lahko pa ga loči *tram* (dve navpični, vzporedni črti, ki tvorita "tram"). Grb pa je lahko razdeljen ali razklan tudi z zalomljeno črto, ki daje izgled cin na grajskem obzidju, zato tako obliko imenujemo *cinasto razdeljen oz. cinasto razklan grb*. V grbu poznamo tudi šahasto razdeljena polja ter grb, razdeljen s *škarnikom* (špirovcem). Na vse te značilnosti bomo naleteli tudi pri posameznih grbih "naših" rodbin in pri njih še posebej opozorili na posamezne značilnosti.

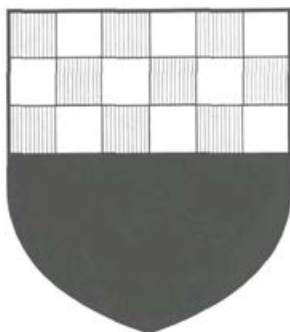
Oblik ščitov, ki jih poznamo in lahko uporabimo pri upodabljanju grbov, je seveda veliko. V pričujoči predstavitvi sva z oblikovalcem uporabila "najbolj običajno" ali vsaj najbolj znano obliko poznogotskega, spodaj zašiljenega ščita.

Po tem kratkem shematičnem uvodu pa se zdaj posvetimo bistvu naše razprave - grbom posameznih rodbin Šaleške doline.

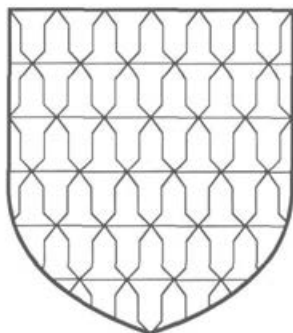
Kot smo zapisali že v uvodu, se grbi v Evropi pojavijo v 12. stoletju. To pa je tudi čas, ko v zgodovinskih virih naletimo na prve omembe plemičev, ki so živeli v naši dolini. Iz druge polovice 12. stoletja poznamo viteze Šaleške, Šoštanjske in Katzensteinske, že zgodaj v 13. stoletju pa se pojavijo vitezi Turnski, Ekenštajnski, Velenjski ... Seveda se v kasnejših obdobjih število rodbin in (z njimi uporabljenih) grbov intenzivno širi. Predstavili bomo le najznačilnejše, ki pripadajo družinam, ki so znatneje zaznamovale usodo nekega kraja Šaleške doline. Naš opis bomo začeli na zahodu in ga končali na vzhodu Doline.

V 12. stoletju je bila slika "plemiške kolonizacije" Šaleške doline sledeča.

V Šoštanju se je naselila plemiška rodbina, ki se je do 2/2 12. stoletja imenovala po Dravskem dvoru, gradu, ki ga zgodovinarji Koroške umeščajo v okolico Tinj (Tainach). V tem času je rodbina prevzela ime po svojem novem bivališču, Šoštanju. Še leta 1210 je Oton z Drave ("de Trehe") označen kot sin Hermana iz Šoštanja, nato pa je bilo ime po Dravskem dvoru neznanokdaj opuščeno. Zamenjala ga je oznaka po Šoštanju. Grb vitezov Šoštanjskih je opisal že omenjeni Kraßler (n. d., 18). Grb je razdeljen na dve polji. Zgornja polovica je razdeljena na "šahovnico" v rdeči in srebrni barvi, spodnja polovica pa je črne barve.

V zahodni polovici Šaleške doline pa se je v 12. stoletju pričela uveljavljati še ena rodbina, ki je kasneje, še posebej pa v 13. in prvi polovici 14. stoletja, v naši dolini odigrala zelo pomembno vlogo. To so bili gospodje Ptujski. Rodbina, ki se sicer imenuje po Ptuj, kjer je imela svoj glavni sedež in je na Ptuj opravljala vlogo ministerialov salzburškega nadškofa, katerega središče spodnještajerskih posesti je bil ravno Ptuj, je sicer v naše kraje prišla s Koroške, kjer so imeli Ptujski v lasti veliko posest na gradu Kamen v Lavantinski dolini (danes ohranjene le še ruševine blizu kraja Maria Rojach - severno od Šent Pavla). Kljub temu, da so bili Ptujski salzburški ministeriali, so imeli v svoji lasti še mnogo drugih posesti in spadali med najpomembnejše rodbine na Štajerskem. Kot taki so uporabljali tudi več različnih grbov. Osnovna in najstarejša grba te rodbine sta dva.

Prvi grb predstavlja veveričje krzno na ščitu. Zapisali smo, da obliko grba določa njegova naloga razpoznavnega znaka na vitezovem ščitu. Ščite so pogosto okrasili ali si jih učvrstili s krznom živali. Pri tem so velikokrat uporabili ravno veveričje krzno. Tako "krašenje" je nato našlo svoje mesto tudi na posameznih grbih, kot je to primer pri Ptujskih gospodih.

Drugi grb Ptujskih je imel na zlatem polju črno kačo ali črnega "kačolikega" zmaja (lintver). Mitološke živali so seveda imele v srednjeveški miselnosti posebno mesto in bile zato pogosto uporabne v grbovne namene. (K slednjemu grbu se bomo še vrnili, ko bomo govorili o Velenju.) Temu grbu so Ptujski v 2/2 13. stoletja dodali sidro - ko so si v pridobili posesti gospodov Treunskih (gradove Treun, Borl idr.).

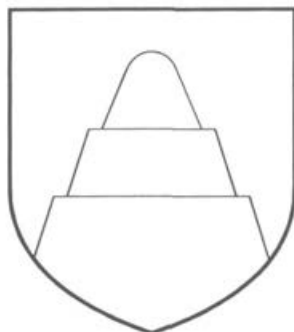

V zahodni polovici Šaleške doline poznamo še en grad, ki je nastal v 12. stoletju in katerega lastniki so bili gospodje Ptujski. To je grad Katzenstein, ki je stal na mestu današnje šentflorijanske podružnične cerkve. Njegovi gradniki, ptujski vazali ali morda ministeriali Katzensteinski so se v zgodovini pojavili leta 1173, ko je v Rečici ob Savinji pričal neki Eberhard Katzensteinski. Izvor Katzensteinov je zelo težko pojasniti. Nekateri domnevajo, da so morda prišli s Koroške iz katerega od ptujskih koroških gradov in se po ukazu zasidrli na Katzensteinu. Glede na to, da se Eberharda Katzensteinskega ne da povezati z ostalimi Katzensteinskimi, bi vendarle bilo možno poiskati še nekatere drugačne povezave ... Vsekakor je potrebno zapisati, da je njihov grb na Štajerskem zelo redek.

Grb predstavlja srebrno okronano mačko z obročem okoli telesa in verigo na rdečem polju. Dušan Kos opiše njihov grb kot "*mačka na skali ali na treh stopnicah*"², toda ker se pri tem sklicuje na opis v Kraßlerjevi knjigi, v kateri ni niti besede o skali ali stopnicah, ostajamo pri predstavljeni podobi brez teh atributov (ki pa so glede na ime "*mačji kamen*" možni)³.

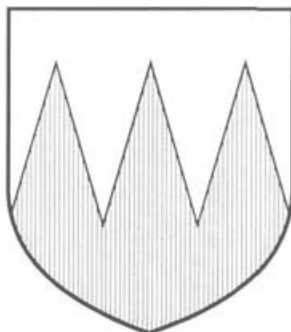
² Dušan Kos, *Med gradom in mestom*, Ljubljana 1994, str. 73.

³ Hans Pirchegger pravi v svoji knjigi "*Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*", München 1962, str.208, ko opisuje katzensteinski grb, da imamo opravka z vzpenjajočo mačko, se pravi z grbom, kot smo ga upodobili v pričujoči razpravi.

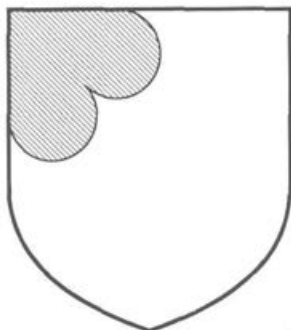
Družina Katzensteinov se je v 14. stoletju politično in verjetno tudi sorodstveno razdelila na dve veji, od katerih je pomembnejša prešla pod vpliv Žovneških, se še naprej imenovala Katzensteini ter še nadalje uporabljala stari grb. Druga veja je uporabljala ime Polani (po Wolflu Polanu, ki ga poznamo od leta 1337) in ostala še naprej zvesta Ptujskim.

V tem času srečamo tudi novi grb. Rudolf Katzensteinski je namreč za razliko od svojega brata Diepolda uporabljal grb, ki predstavlja tristopenjsko piramido s kopastim zaključkom. Ta novi grb ni imel nobene povezave s starim, zato lahko domnevamo, da je šlo za nekakšen *import*, kakšen, pa se ne da ugotoviti. Vsekakor pa ne moremo najti povezave med uporabo novega grba in razdelitvijo rodbine na dve veji (kar bi bilo sicer najbolj logično), saj sta različna grba uporabljala brata, člana iste rodbinske veje.

Področje današnje občine Šmartno ob Paki in Polzele je v srednjem veku obvladovala zelo pomembna štajerska rodbina Orti. Ti so bili ministeriali štajerskega vojvode ter odigrali znatno vlogo tako v štajerski kot tudi koroški zgodovini. Ker se bomo na koncu razprave k tej rodbini posredno še vrnili, zapišimo na tem mestu le še to, da Orti izhajajo iz zelo pomembnega visokosvobodnega plemiškega rodu - Traisen-Feistritz. Eden izmed pomembnejših predstavnikov tega rodu je bil Adelram Valdeški; z njihovim grbom pa se bomo, kot rečeno, srečali na koncu pričujoče razprave. Za nas so pomembni kot prvi znani posvetni gospodarji južnega roba nekdanje velenjske občine - Polzele, Šent Andraža itd. Kot take jih zasledimo prvič zapisane leta 1229, ko dovolijo določene podelitve v okolici Šent Andraža gornjegrajskemu samostanu.

Njihov grb so predstavljale tri rdeče konice na srebrni podlagi. Zanimivo je, da kljub nedvomno veliki vlogi, ki so jo Orti odigrali na tem področju, njihov grb ni zapustil nobenih sledi. Drugače je s starim Traisenskim grbom, k čemur se bomo še vrnili. Vitezi Polzelski, ki jih srečamo v listinah prvič omenjene že konec 12. stoletja, so bili ortski ministeriali in so v 20-tih letih 13. stoletja v imenu svojih gospodov izvajali deželsko sodstvo. Žal njihovega grba ne poznamo. Po izumrtju Ortov v 2/2 13. stoletja (ter sočasnem izumrtju Polzelskih) je njihov grad postal del osnovne dotacije Ivanovcev. Vsekakor se leta 1323 prvič omenja komenda viteškega reda Ivanovcev, kasneje pa grad ni bil več namenjen bivanju posvetnih plemičev.

Na južnem robu Šaleške doline, tokrat pa še v okviru občine Velenje, leži še en grad, ki je nastal v visokem srednjem veku: Švarcenštajn v Šentilju pri Velenju. Prvi znani svetni lastnik, ki so se po gradu tudi imenovali, je bila rodbina Fleming, ki je imela Švarcenštajn v lasti v 14. stoletju. Leta 1360 se po njem imenuje Oto Fleming.

Njihov grb je bil list v levem (ali desnem) kotu. Ta značilnost jih hipotetično povezuje z nekaterimi trušenjskimi vitezi iz Slovenj Gradca in Marenberga (Radelj). Barv grba sicer ne poznamo, domnevamo pa lahko, da je bil list naravne, tj. zelene barve. V najstarejši dobi uporabljanja grbov so podobe na grbih dostikrat pomenile oz. predstavljale (nadomeščale) barve. List je tako nastopal namesto zelene barve. To bi seveda lahko pomenilo, da je bil grb, ki so ga Flemingi na ščitu tudi v resnici uporabljali, pravzaprav le zeleno obarvana ploskev. V 14. stoletju v listinskem gradivu prvič zasledimo še nekega Friderika Fleminga, čigar grb je predstavljal dve prekrizani puščici in verjetno ni imel ničesar skupnega z našim Švarcenštajnom.

Grad je bil vseskozi manj pomembna manjša utrdba, ki je svoj edini "veliki trenutek" doživel v času razmaha protestantizma na Slovenskem, ko je njegov takratni lasnik Georg Sigfrid Trebniški tu organiziral neke vrste postajo za razpečevanje Dalmatinove Biblije po Štajerskem.

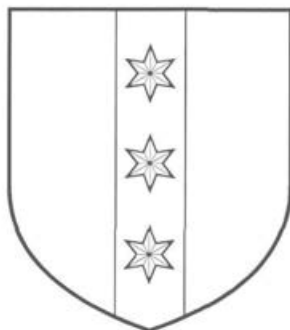

Grb Trebniških je na Štajerskem nekaj posebnega. Predstavlja risa, ki se vzpenja po skalah (lahko je obrnjen v levo ali desno). Kraßlerjev seznam grbov pozna še eno rodbino, ki je za svoj grb uporabljala risa, in sicer Kollnitze. Gotovo pa je pomembnejši podatek, da so grb, ki predstavlja risa na hribu, uporabljali tudi Lušperški. V tem primeru seveda lahko govorimo o govorečem grbu (ris na hribu = *Luchs-berg*). Lušperk je grad, ki je ležal SZ od Zreč. Lušperški vitezi se v zgodovinskih virih pojavijo že v 13. stoletju, ker pa v tem času niso nikoli pečatili, ne poznamo njihovega grba. Verjetno pa je, da so bili stranska veja Mariborskih. Šele v 2/2 14. stoletja naletimo v virih na Viljema Lušperškega, ki ima v grbu opisanega risa, vendar je verjetno, da imamo opraviti že z drugo lušperško familijo. Kakorkoli, domnevati smemo, da so bili Trebniški sorodstveno povezani z Lušperškimi in so tako prišli do svojega grba.

Težje pa si razložimo neko drugo dejstvo, ki je ravno tako vezano na grad v Šentilju. V 16. stoletju so bile na gradu izvršene velike spremembe in predelave gradu, ki jih označuje tudi del poslikanega grajskega dimnika. Med večinoma geometrijskim okrasjem ter letnico 1523 je namreč na dimniku upodobljen tudi grb. Vendar ne upodablja grba nobene izmed rodbin, ki so imele grad tisti čas v svojem fevdu (Celjski ali Trebniški), temveč grb Kraigov, ki ga bomo predstavili nekoliko kasneje.

Sredino Šaleške doline je v srednjem veku obvladoval grad Turn. Turnski vitezi se v listinskem gradivu začnejo pojavljati od srede 13. stoletja dalje. Pri tem pa je vsekakor možna tudi povezava l. 1207 omenjenega Richerja iz Turna in našega gradu. Izvor Turnskih je nejasen.⁴ Na tem mestu želimo predstaviti zgolj njihove grbe (uporabljena je množina, ker so Turnski uporabljali več grbov).

⁴Kljub nekaterim upravičenim pripombam, ki jih Dušan Kos (*Med gradom in mestom*, str. 101) naslavlja na moj članek o gospodih Turnskih (Celjski zbornik 1992), imam sam še vedno kar nekaj pomislekov do enačenja Turnskih in Velenjskih; pomislekov, ki jih bom ob priložnosti razgrnil na kakšnem drugem mestu.

Prvi grb, ki so ga uporabljali, je bil tram, na katerem so bile tri zvezde ena nad drugo. V heraldiki se, če ni drugače označeno, z zvezdo zmeraj razume šeterokraka zvezda, kakršne so bile tudi v turnskem grbu. Tako kot smo omenili v primeru grba rodbine Fleming-Švarcenštajnskih, kjer bi list lahko nadomeščal zeleno barvo, tako bi v tem primeru zvezde lahko pomenile zamenjavo za zlato barvo tramu. Žal pa tudi pri tem grbu ne poznamo barv.

Na tretjem grbu, ki pa se pojavi v 14. stoletju, je upodobljena ribja glava. Takšen grb je uporabljala tudi rodbina Forhteneških iz sosednjega, Turnu podrejenega gradu Forhtenek, ki je bil last samostana v Šent Pavlu na Koroškem. Skupni grb ter podobnost imen kažeta na to, da sta bili ti dve rodbini v sorodu. Rodbina Forhteneških je živela na gradu do srede 14. stoletja, ko so njegovi fevdniki (Celjski) spremenili upravo gradu in na njem nastanili gradnike. Forhteneške srečamo kot gradiščane na Žovneku, srečamo pa jih tudi v Šoštanju. Sam grad Forhtenek so kot gradiščani upravljali predstavniki različnih rodbin, tako npr. Rifniški, Raumschüsli idr.

Na osnovi te spremembe grba (bruno oz. tram ter ribja glava) je D. Kos domneval, da je prišlo do zamenjave rodbine, vendar ta, sicer privlačna hipoteza ne razloži preprostega dejstva, da se oba grba pojavljata v istem času, v 14. stoletju. Pri problemih, vezanih na grad Turn ter viteze, imenovane po tem gradu, bo (kot kaže) moralo preteči še kar nekaj vode iz Hude luknje proti Črnemu morju, preden bomo prišli do kolikor toliko zadovoljive rešitve.

Na nasprotnem, južnem robu doline pa je v srednjem veku stal nekoliko skrivnosten grad Limberg. O tem gradu vemo izredno malo oziroma skoraj nič. Grad je gotovo stal nekje od 13. stoletja dalje, ko viri med štajerskimi vitezi omenjajo Nikolaja Limbarskega. Upravičeno pa smemo domnevati, da je grad

mного starejši. Na to nas napeljuje že ime hriba, na katerem je stal grad - Gradišče -, ki bi lahko kazalo tudi na mnogo starejšo, še predrednjeveško lokacijo; predvsem pa cerkvice sv. Jakoba, ki je nastala v visoki romaniki, se pravi najverjetneje že v 12. stoletju. Če je domneva, da imamo pri tej cerkvi opraviti s prvotno grajsko kapelo, pravilna, je seveda v tem času že moral stati tudi grad Limberg. Problem pri proučevanju zgodovine tega gradu je predvsem v tem, ker je pri Moravčah na Kranjskem v enakem času stal istoimenski grad in se omembe obeh kaj rade mešajo.

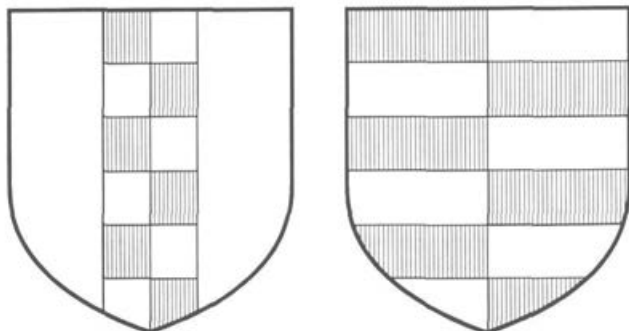
Tako poznamo grb Limbarskih iz 14. stoletja, vendar bi lahko bil to grb iz našega gradu. Predstavlja tri skupaj obešene cvetlične liste. Zakaj domnevamo, da bi to lahko bil grb "naših" Limbarskih? Iz tistega časa namreč poznamo tudi ptujske ministeriale na koroškem Hollenburgu, ki so uporabljali enak grb. Če vemo, da so imeli Ptujski mnoga posestva tudi v Šaleški dolini in med njimi tudi velenjsko ter da je bila zgodovina posesti Velenje in Limbar tesno prepletena, lahko domnevamo, da sta dve veji iste rodbine upravljali posesti svojih gospodov Ptujskih; eni na gradu Limberg, drugi na gradu Hollenburg. To je seveda zgolj privlačna hipoteza, ki pa jo je dokaj težko dokazati. Nenazadnje tudi v bližini Šent Vida na Koroškem poznamo grad Liemberg, ki pa je vendarle imel druge gospodarje in je zato taisti grb pri Hollenbruških in (Koroških) Liemberških manj verjeten.

V našem sprehodu med plemiškimi grbi Šaleške doline smo prišli do njenega vzhodnega dela. Ta del Doline so označevali trije gradovi: Velenje, Šalek in Ekenštajn. Najstarejši med njimi (in verjetno sploh najstarejši v Šaleški dolini) je šaleški grad. O njegovi starosti obstajata dve teoriji, ki ju na tem mestu ne nameravamo analizirati. Zapišimo le, da se kljub argumentom, ki jih je podal Dušan Kos v že omenjenem delu, pri datiranju šaleških vitezov nagibamo že v 12. stoletje. Takšno starost gradu Šalek je potrdila tudi natančna arheološka in umetnostno-zgodovinska analiza, ki je bila opravljena ob sanaciji razvalin.

Grba (najstarejših) Šaleških ne poznamo, poznamo pa grbe nekaterih drugih rodbin, ki so bivale na šaleškem gradu in krojile njegovo usodo.

Leta 1314 sta Nikolaj Šaleški in njegova žena Adelajda prodala grad Šalek Otu Ekenštajnskemu ter njegovi ženi Offmaini. Ta Nikolaj je kasneje izdal še dve listini, od katerih je za nas pomembna tista iz leta 1335, v kateri se podpiše kot "*Nicla der Schaleker*" ter listino tudi pečati. Na srečo se je pečat ohranil, s tem pa tudi grb našega Nikolaja. Grb je predstavljal dve konici. Žal pa ne poznamo barv tega grba.

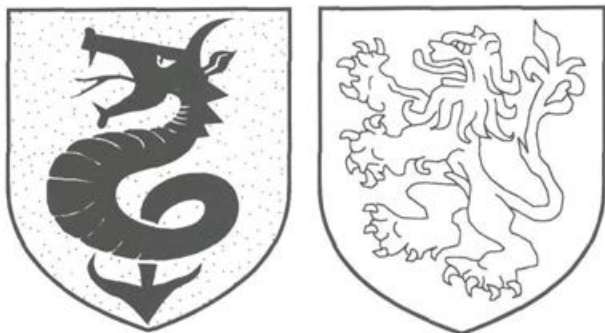

Seveda poznamo grbe še nekaterih drugih rodbin, ki so bivale na Šaleku. V tem prispevku bi želel predstaviti grba dveh imenitnih rodbin, ki sta bili v svojem času iz takih ali drugačnih razlogov dokaj pomembni in sta tako še danes vredni našega zgodovinskega spomina.

Prva takšna rodbina so bili Söbriaški. Ti so imeli v lasti grad Šalek v prvi polovici 15. stoletja. Kljub zelo kratkemu času njihovega bivanja na Šaleku srečamo v matrikah dunajske univerze ter kasneje univerze v Padovi zapisanega Ahaca Söbriaškega (ki se je dal zapisati kot "... de Sachlleck"), sina takratnega lastnika gradu, ki je leta 1493 postal tržaški škof ter se uvrščal med vidnejše humaniste tistega časa. Grb Söbriaških se je ohranil v več variantah. Osnovna značilnost vseh različic tega grba je njegova cinasta razdeljenost na dve polji ter bela in rdeča barva, ki se jima le v eni inačici priključi še črna barva.

Druga vidnejša šaleška rodbina so bili Raumschüßli, lastniku gradu Šalek v 17. stoletju. Njihov predstavnik Erazem je imel veliko vlogo pri kmečkem uporu leta 1635. V podružnični cerkvi sv. Andreja v Šaleku še danes hranijo nagrobno ploščo Rosine Raumschüßel, rojene Wernegg. Na tej plošči je upodobljen grb, ki pa ni grb rodbine Raumschüßlov, temveč Werneggov (na rdečem ozadju srebrno obzidje s tremi stolpi in na njih strelne line). Grb Raumschüßlov pa predstavlja moder okronan šlem z zaponko in tremi peresi na rdeči podlagi.

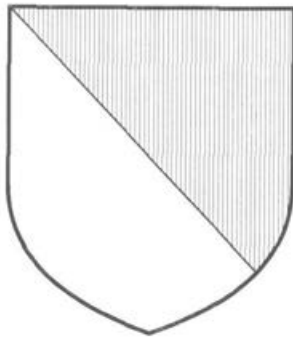

Drugače pa je s poznavanjem grbov prvih lastnikov oz. gradnikov gradov Velenje in Ekenštajn.

Velenjske graščake najdemo v zgodovinskih virih prvič omenjene leta 1270. Analiza virov je pokazala, da gre pri tej rodbini za viteze, ki so bili podrejeni Kunšperškim. Ti so bili stranska veja Ptujskih gospodov, ki se je oblikovala, ko je leta 1185 krški škof grad Kunšperk zaupal Otonu, bratu Friderika Ptujskega. Ti pa so (verjetno) po Ehrneških podedovali mnoga posestva na južnem Štajerskem, med njimi tudi gradova Velenje in Hekenberg (pri Vranskem). Na teh dveh gradovih so naselili svoje viteze, ki so se nato imenovali po teh dveh gradovih. Grb Kunšperških predstavlja panterja. Zanimivo pa je, da so hekenberško-velenjski vitezi prevzeli grb Ptujskih - črnega "kačolikega" zmaja (lintverja) na zlati podlagi.

Ta grb najdemo leta 1277, ko je listino pečatil Gundaker Hekenberški, ki se je leta 1270 in 1275 imenoval Gundaker Velenjski⁵. Črni "lintver" na zlatem polju je tako najstarejši grb v Velenju. Ptujski oz. Kunšperški so bili tista rodbina, ki je najzaslužnejša, da je Velenje postalo trg že v 13. stoletju. Tako starih srednjeveških trgov v Sloveniji vendarle ni tako veliko, da bi ne smeli biti ponosni na to izročilo.

⁵O možnih različnih razlagah sorodstvenih odnosov med Hekenberškimi, Velenjskimi in Turnskimi glej D. Kos, nav. delo, str. 101 in 103.

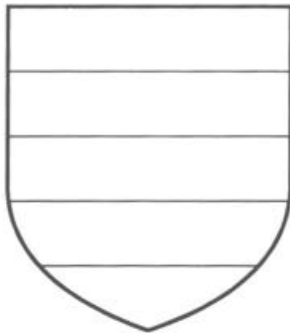

Glavni posestnik na vzhodni polovici Šaleške doline je bila krška škofija. V njeni lasti je bil tudi grad Ekenštajn. Posesti tega gradu pa škofje seveda niso upravljali direktno, temveč so jo oddajali v fevd. Prvi fevdniki na Ekenštajnu so bili koroški Kraigi. Ti so imeli v fevdu Ekenštajn do leta 1282, ko so ga prevzeli Vovbrški grofje.

Grb Kraigov je bil dvopolen, bele in rdeče barve, razdeljen z desnim stranskim rezom. Možni sta bili obe kombinaciji, tako da je lahko bila rdeča barva spredaj ali zadaj. Zanimivo je, da najdemo ta grb upodobljen na zunanji strani dimnika na gradu Švarcenštajn v Šentilju, kjer pa po našem védenju Kraigi niso nikoli nastopali.

Leta 1282 so prevzeli posest gradu Ekenštajn v fevd grofje Vovbrški. Glede na to, da so v zgodovini naše doline odigrali zelo pomembno vlogo, je prav, da predstavimo tudi njihov grb. Ta predstavlja tri zlate zvezde na rdeči podlagi. Grb so kasneje prevzeli njihovi dediči Žovneški, kasnejši grofje Celjski, in ga modificirali. Rdečo osnovo grba so zamenjali z modro. Takšnega poznamo še danes, saj ga je za svoj grb sprejelo mesto Celje.

Seveda pa niti Kraigi niti Žovneški na Ekenštajnu niso bivali sami, temveč so ga oddajali v upravljanje svojim vitezom. Prvi takšni prebivalci Ekenštajna so tako bili Mertingerji, ki se (v virih) imenujejo tudi Ekenštajnski. Ulrik Mertinger je imel v svojem grbu upodobljeno čelado z okrasjem - dve roki ali roga. V 14. stoletju pa poznamo tudi grb Hermana Ekenštajnskega, čigar grb je bilo petkrat predeljeno polje. V že večkrat omenjeni Kraßlerjevi knjigi pa najdemo še en ekenštajnski grb, ki predstavlja večkrat razdeljeno zlato grbovno polje, okrašeno s črnimi trikotniki. Morda je to le varianta maloprej omenjenega Hermanovega grba.

Bolj vzhodno, torej na področju današnje Vinske Gore, ne poznamo srednjeveškega gradu. Področje je bilo krška posest in so ga upravljale različne ministerialne rodbine. V 17. stoletju je na področju Črnove zrasla graščina Gutenhard (Dobrova), ki stoji še danes. Področje Dobrove je bilo naseljeno že v 13. stoletju. 29. marca 1224 sta namreč Engelbert iz Strassburga in njegova soproga Elizabeta prodala Ortolfu iz Ranšperka posest v Dobrovi. Strassburški (Strassburg na Koroškem) so za nas manj zanimivi, drugače pa je z Ranšperškimi. Ranšperk (Rabensberg) je namreč eden izmed starejših gradov na slovenskem Štajerskem. Zgrajen je bil najverjetneje v drugi polovici 12. stoletja. Rod Ranšperških je bil številen ter pomemben. Ti vitezi so npr. konec 12. stoletja zgradili grad Dobrno. V svojem grbu so imeli, kot nakazuje tudi njihovo ime (*Rabe* = *krokar, vran*), črnega vzletajočega vrana na srebrni podlagi, stoječega na zelenem, "petdelnem" hribu.

Ta vran se kasneje pojavi tudi v drugih grbih. Za nas je najzanimivejši grb rodbine Helfenberških. Helfenberg je grad, ki je stal na robu meje današnje občine Velenje. Prvi grad Helfenberg (iz okoli l. 1200) je najverjetneje stal nad križiščem cest Velenje-Pirešica in Dobrna, novi grad Helfenberg pa je bil zgrajen v 15. stoletju nad Vodostečem in se še danes vidi nekaj njegovih ruševin. Grb Helfenberških je bila zlata škarnica (špirovec) na rdeče-črni podlagi.

V 13. stoletju pa izvemo, da so Helfenberški bili v sorodu z Ranšperškimi, kar nam kasneje pokaže tudi njihov "novi" grb, na katerem so svoj prvotni grb (škarnico) združili z Ranšperškim vranom.

Barve tega novega grba so nekoliko spremenjene (kot se vidi tudi na sami upodobitvi), vendar to ni nič nenavadnega, saj so posamezne veje rodbin lahko uporabljale isti grb z različnimi barvnimi kombinacijami.

Za konec našega prispevka bi želel predstaviti le še en grb, in sicer rodbine, ki se je imenovala po gradu, ki je stal v neposredni bližini občine Velenje. To je grb družine Valdeških. Ruševine gradu Valdek so v bližini Hude luknje (nad Doličem) še danes vidne. Čeprav je pri proučevanju te rodbine dostikrat prihajalo do mešanja s spodnjeavstrijskim Valdekom, pa vendarle poznamo grb "naše" rodbine. To je bila rodbina Ložničanov, ki so bili vazali oglejskega patriarha na valdeškem gradu. Grb je nazobčano rezan v stranskem rezu (levo ali desno). Barvi pa sta srebrna in črna. Verjetno gre za grbom, ki je imel na "zgornji" polovici veвериče krzno, ki pa ga je kasneje zamenjala nazobčana ploskev srebrne barve. V prvi polovici 12. stoletja poznamo tudi Adelramma iz Valdeka, ki je bil iz rodu plemenitnikov Traisen-Feistritz-ev, a nimamo prav nobenega namiga, da bi bil kakorkoli povezan z našim Valdekom. Toda! Umetnostna zgodovina datira ostanke tega gradu trdno v romansko dobo, se pravi še v čas 12. stoletja⁶. Drugo pomembno dejstvo, ki ga ne smemo prezreti in se neposredno dotika naše teme, grboslovja, pa je to, da je imel imenovani Adelramm Valdeški grb, na katerem je bilo zgoraj zajčje krzno, spodaj pa polje rdeče barve!⁷ Zgolj slučajno? Dokaj težko!

⁶Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, 4. knjiga: *Med Solčavskim in Kobanskim*, str. 120 ss.

⁷Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*, Graz 1951, str. 99.

S tem smo končali naš sprehod skozi grbovne pomnike Šaleške doline. Čeprav nam heraldika včasih olajša (včasih pa tudi oteži) (s)poznavanje razvoja nekega gradu, pa je danes njena največja vrednost v spoznavanju estetskih meril in pravil srednjega veka, takratnega razmišljanja in čustvovanja.